

Место Ђегонија и Гореког виђенија у наној књижевности,
у целокупном начину духовног животу

Често се то зове усамљеност. Блистава, јединствено блистава усамљеност, и суморна, јединствено суморна усамљеност. У усамљености, пусте и глухе, извио се поет ~~умних~~ крикав и одмах га је јон једаред ~~умила~~ риза и камилавка монаха. Мајрањија његова владичанска слика, кад је владимири било десет година, показује нам лик круто забраћен и повезан у примију; некако ~~да~~ што је дантесов лик био круто забраћен и уоквирен белоћом, или како неки тврде: свиленим пурпуром. У тадашњој пустивији Катричке махије сагледао је десетогодишњи младић странак поглед Сфинге живота, издржао тај поглед, вратио га смехо натраг, он сам и један. Усамљен се разбуни, буди, са јединим јединим књижевником, књижевност Прије Горе. Усамљен борави на ~~дес~~ новћему мртав песник. Усамљено пламти и не сагорева букинија Горског вијенца; једаред, никада вине у нас, до данас, не створи патриотизам ~~и гордост~~ поетско величане омољико велико велики беше борбена страст једног хероја-народа. Минули живот Ђегонијев, метеорски огњен и кратак; минули дани његове Прије Горе и његова цетиња, то је један свечано усамљен гроб у средини народног живота, пријегорског и свесрпског на све српске стране. Горски вијенци, то је усамљено један, тежак и златан пход на дрвету ~~што~~ је распружило грane кроз просторе Косова, Четиња и Београда, кроз дугу столећа устаничних, увек устаничних борби на нашем ~~Балкану~~, све до недавног устанка народне војске, која, хвала јој, неутољену жељу Ђегонијеву из године 1649-те, мајдан утоли, запали ће устанак цео југ Словенства.

XX

Има нешто врло тешко у удесу свих ограничења српског народа: стално почињемо испочетка као трава. После сваког устанка, сваког рата, сваке династије — испочетка. Но један се исправља и исправља, један залеже, један почине зидати Скадар и зида себе у скадар. Меки један, то јесе ниједан — нако да је вине мученија. Тако прогласи владика данило Петровић, и тако бејаме посмуда у српству, и тако бејаме и у царији Гори. Петровићи су доиста били династија, низели се на власти и на рву из једног ~~дома~~ дураног корена; крви не поместаде у њима до посјетка, али се од господара до господара чекало не како ~~ће~~ наставити него како ~~ће~~ почети.

И починаху, вазано и жустро и Данило и Саво,

и Василије, и Петар Први. Тен почетник владике Раде јаби почву за Скадар, и за сваку величину и за трагичну величину. Уско поље живота, огромна арена егзистенције, много почтака, кратак ~~век~~. Владика Раде јаби почву за грађански живот, за просвету која има книжевност, за земаљске финансије које имају буџет и благајну, за дипломатске односе о којима сведочи преписка сама собом једна ретка книжевност. И све то уз ~~десет~~ хиљада гогијех и празнијех живота. Почињаху Петровићи, и за част им бене. Постињаху писати историју своје земље и народа, владика Данило са једним листом, владика Василије са једном свеском; Петар први, један од главних и одлучних учитеља раде Петровића, ~~ислака~~ и избагосиша прилогорску историју у духу ~~младог~~ Раде. Владика Раде сабирачи грађу. Па му жива та грађа поједе живот, и остави историју у ~~којима~~ ^{своја} Годског вијенца само као одблесак историје, дивак у жару и сумору своме, од Косова па до Ђертијељке. — Просветни напор Петровића понесе се такође са почетнима. Саво наје у Русију младић из најда, да науче што могу. Василије хично води синове кућића у Русију, и бира и ~~тако~~ тражи за њих школе и занате. Петар Први хвата се за мисао: господар и владика пре свих и свега треба да је школован, и наје у Русију, на монашко васпитање, свога наследника из прве подлуке, синовица Ђорђију. Владика Раде — сасвим испочетка. Чуда у својој дивној и умној глави теократију, баш поглед на два претендента за будућег господара, али, ма који од двојице био, да од световног статуса буде, и брине да један стекне стручно војничко образовање, а други стручно грађанско образовање. Малог воленог и од десет година већ покојног Павла Петровића успева да уведе у ~~највећу~~ ^{столицу} војничку школу у Петрограду, у Нажевски корпус, ~~што~~ даровитог сестрића Стефана Цушу наје у Београд у средњу школу. Па се забриса и тај умни почетак. И ниједан од Петровића господара, док никоје по следњег, не седе на власт правилно школован, и нико од Прилогорана у Русији школованих не настаде да у своју земљу пресади основну школицу, и макар почне са врстом обавезне наставе. ~~Извлаче Раде~~ Владика Раде отвори додуне једну, па дзугу једноразредну школицу, али је вине марио за штампарију, и сасвим прави почетак са школом и школама почиве од Николе по следњег. — Дипломатска преписка прилогорских владика, ^{очетију} из почетака. Данило, као консул, известава и обрачунава и на млетачку наје и прима гласнике. Саво, написа писмо, и некако као прота Матеја у Беч, сам га однесе у Берлин. А у писмима прилогорцима, или љубици у Боки, Саво започиње фронтаже прилогорске нападе и ^{свешт} на Фартији. ... и да не чаурите капену ^{свешт} Луке,

како нећете свака чуда од себе виђети." Интермецо са Ђепаном Махим прекида све, до новог почетка. Петар Први има у дипломатској преписци логику онога који је сам пузao ~~за бојинтима~~, а уза то реч господствену и учтиву митрополита, и онога који на неконко језика зна како се пристојно ословљава, моли и тражи скупа или отказује поскушност. Са владиком Радом ~~диза~~ сасвим нов почетак: он доноси развијен аргумент мозга и осећања; доноси тант и истину; доноси стих дипломата и стих књижевника и песника. Шта ~~је~~ поезије сатро у преписци са тупим ~~шама~~ и лукавим ~~шама~~ и агама! И онда је све то однео са сопством у гроб. — Са унутрашњим уређењем земље такође се почивао. Вредно је погледати, у том смислу, почетак пре владике Рада, и почетак после њега. Петар Први прекиње и куне, мири и умирује крви од јесени до прохећа, и од прохећа до јесени^{ијар}, и продаје своје крстове и ~~шама~~ агаме, и никада нема ни у цепу ни у филе фијодри. ~~шама~~ Кнез Данило, почеће уређење земље са наглом и страховитом сечом ^{новај}. Кучи, о чему је класично писао војвода Марко Мильанов. Владика Раде почео је окрутан или методичан поступак: да од племена начини народ, а од народа и земље државу. Први пут, земаљска каса није празна, и има кључ и одговорног благајника постављеног декретом. Први пут, сем борбе против Турака, Црногорци имају и друге, грађанске заједничке сврхе: да сви дају нешто од свога ради имања општег; да сви одговарају пре судом ради образа и имена општег. Први пут, најчувенији и најнечувенији почетак: у неписменој земљи књижевност, права, морна, класична књижевност.

^{шогинер} Нако је владика Раде и његов ~~дома~~ своје јединствене почетке, тако ће истерати свој јединствени врхунак. У Црној Гори, и у свем српству јединствено усамљен случај: у једном човеку да узре уметнички израз земље, књижевност земље, висок светски ранг земље. Стадоне навијали рати страни: краљ, научник, ^{тије} песник, турист, пустоков. Стадоне необичног викара, монаха, и песника сликати речима оловком и бојама, ~~снажнији~~ Енглези, Французи, Шкоти, Немци, Срби од свих страна. Пуче глас о лепоти и о чарима човека, и о уму и необичној конверсацији једне индивидуе која прво задиви и запрепости у оној пустини, а после заједно с пустином и са оним живојисним, ^{изкусством} Црногорцима баш и добије свај релеф. ~~шама~~ Опаклија манастирска, и она у Биљарди, а у велику зиму и кухиња, претварају се у читаоницу где се ^{шама} не глас читало у три језика: српски, руски и италијански, а у себи и на четвртом, француском. А претварање те одаје у разговараоницу такмичарског ~~перек~~

карактера онај који је суму хепе лепих забава човекових у Ценој Гори ставио у разговор "с живијема, с мртвијема, или сам са собом". Са ким, или су чим да сравнимо тај "двор" или тај "салон" или тога величанственог домаћина, старешину, владара и врсту нашег хуманисте уврх Катунске нахије? Са ким да сравнимо тога нашег ренесансног човека који је са страну читao старе Грке, филозофе и песнике трагедија^у у руским преводима, који је, као грчки песник пријадар кроз свој Горски вијенац огласио величанье човекове величине човеком са времеником, који је ~~ши~~ очвидан великих дела?¹⁶² Намеће се сравњење са класичним ~~Фирентинским~~ кнезом, уједно песником и мислионем, Дореном Величанственим кнезом такође из грађанске династије.¹⁶³ За наше јаде, Доренко је живео у XV-тлом веку, а онај с ким га сравњујемо, у ~~XIX-~~¹⁶⁴ ~~веку~~, онaj из петнаестог века имао је могућност да пуни свој палацо, или свој раскошни летњиковац, и чуvenу Академију — читавим низовима научника и ~~песника~~¹⁶⁵ физичара и метафизичара, астронома и философа. Његов, у својој пустини, био је сам ~~богом~~ собом Академија знања и уметности, сам собом теоложка критика и космогонска ~~сп~~кулација¹⁶⁶; и, онако висок, видовит и уман, сам собом опсерваторија и астроном. Његови космогонски немири, први такви немири у Катунској нахији, и, у смислу поезије и у целом српству¹⁶⁷, летови његових умних крила у просторе до у вечношт, први такви летови у Катунској нахији — то су били богати резултати пре свега астрономије једног пустиняка без телескопа и без иједне графичке слике небесног свода са сазвежђима, над том пустинjom. Небесна тела, "зажежени светиви" и по висиони "развејана светла прелива", то је било, над Катунском нахијом, ~~Четиње~~¹⁶⁸ позорите, његов занос, његова студија и инспирација. Он је усмотрио живо и променљиво небо над скамењеним својим парством. Он је, једне ноћи, доживео отсудан доживљај, угледао, ~~учио~~¹⁶⁹ угледати истовремен¹⁷⁰ кретање многиј сазвежђа; видео рад који се у просторима неуморно врши. Задивио се пред редом и лепотом строгости и тачности ~~са~~којима се онај рад ради без грешке и пометње. Видео како августа месеца звезде подалице кретаре над Цетињским пољем, као ватрене птице. И везао своје замишљено бутање за потресне тишине светова. Сродио се с оним што тајне своје "напти само пламеном поет". И због свега тога искуства подигао вредност човека, и осетио да ће бити песник човека и његове величине и лепоте. И тако је у пустинској тишини израстао ~~племенији~~ поет од онога који се у Фиренци налазио у ученом духовитом и поетском вревом онога сјајног доба Италије. Онај у Фиренци предодређен за рану смрт такође, спевао је чуvenу лирску ~~песму~~¹⁷¹.

песму: Буди млад и весео док можеш — сутрашњица извесна није. А онај у пустини усклађивао је стрепце за себе алико и сирече човеку. Саски млад, беба чији се хвата чврсто свима монументалним текстовима светске книжевности: дух борбе; борби је узл до стајанство и лепота; човек борави и на пешкој мези, човек је пресукајући вогон, баскујући високо. Човек је у сврха ма васионским, душевним

у Чубрији, Тори. [Са таквим интелектуалним планом почне] Црногорска книжевност. Његов види човека у две области: на земљи и са земљом заједно у васиони. На земљи, човек је по неумитном закону природе борав за голи живот, а затим је још у даред борав за достојанство храбре и за слободу у том голом животу. Опредељење човеково је дакле јунакство, дакле непота победе и жртве и у материјалном и у моралном смислу. И ето га, Црногорец Његове времена тачно такав: са странку воли свој голи живот, са спр странку је херој за достојанство и лепоту у том животу. Нун је крви тај мркави, кортујави горјатак! Поглед његов на свет сав је од херојских врлина, можда најбољи поглед на свет човека на земљи. Човек јунак мочан је да ствара лепоту великих тренутака, и за те тренутке се живи и мре. А у овој другој области, по Његову, човек такође није библијски Адам, него је вандашки сарадник васионски у миру и у побунама, сад сарадник је, сад друге стране, сад праведник сад грешник. Човек је удеоник у васионској мисији, се бунио у неком космичком космичком бунту против неправде, и страдаљник је на земљи не због неког свога малог личног сагрешења, него због удела при неком васионском судару вила, и због неког космичког пада. Кроз сва времена људи осећају да су нешто изгубили што су имали, и једнако хоће из једне области у другу, и једнако борбени у обе области. Његов је својим умним лепо видео своје класичне Црногорце у борби час у једној час у другој области. Напред, они који су макар "мало више стојали" од осталих и који су зато много више и шире видели. Едак од тих се у горском вијенцу метаморфозирао у дводива, од којих је сваки носио борбу у обе области. Располутио се Његов, као неко грчко божанство, у два бића, и два пола. Али, пазујмо и владика Данило и искуман Стефан монаху монаси су духовници мисионици, мудрани хероји да трпе, зборе, и делају. Уз ту другу област улази и онај војвода што куне са дубоким знајима о човеку и његову животу. И они мучи што имају реч и руке снажне као судбина. И све то, вистину, први пут мишљено, и у поезији горског вијенца казивано, у Његову Црној Гори; и није до данас у нас макро према ни за ту тематику, ни да онакву лингвистику.

7 Његом је дао тачну дефиницију моћног песника када га је назвао, не велики песник него пламени поет. Тиме је у ствари довршен онај низ критичарских одредаба и читалачких утисака: да је Његом писао тучаним, гвозденим, каменим речма. Писао је пламеним речма; и збила понакад хепогори хартија испод стихова. У Светом писму стоји, тачно: Језик је ватра. Што хоће да каже, како се нама чини, не само установну уметничку моћ језика, него него реалну моћ језика са реалним ефектом на человека који разговара, или слуша разговор, или чита текст. Једна реченица може у човеку кренути или убити, вероваша, може га пребити^{на} двоје као секира, што је реч са позорнице врло често учини; може га извести, као за руку из сумње која му је душу разгризала. Ова или или онај изрека мислионаре песника, свепа, то је као вечно плинично зрно: њифа са часом скрије да умре, и одмах, млађе и јаче, опет устане. Луи Пастер је оставио у тестаменту реч искуства: Наука нема отаџбину, али научник је има—која не реч трајно радити и триотизам као страсти, врлину, лепоту. Његове речи: Суза моја нема родитеља — трајно ће кретати њиву крепкијим изразима интелекта који је творачки. Суза коју нико не види, и не прихвати, оточи из јаког человека последњу слабост. За јасним сличну трајност исписао је Гете ове стихове: Ко никад у сузама хлебаш љубав јео — Тај вас не познаје, о небесне моћи.

7 Пламени поети, као ватра сама, делови су светских енергија. Пламени поети, као ватра сама, имперсонални су ствараоци поема од хиљаде стихова са великим проблемима света и човечанства, са имперсоналним осећајима, са личним осећајима само колико је у њима динамике да служе и воде, да величају подвиге и јуначка дела заједничким светом. Осећања која у таквим поемама долазе до обраде, то су она осећања од чијих еволуција у народу или човечанству долази до великих узрока или до великих догађаја. По таквим поемама крећу се фигуре преимућстврно такође носиоци имперсоналних осећања. Те су фигуре, у зрну свога ткива грубе или рафиноваше, али у сваком случају из дивовских капуза. Једно лично је у њима сведено на минимум, или јасним потиснуту јунак у Горском вијенцу само у сну брња о љубави, опште бриге и опште неспокојство то је заплет драме за њих. Према томе и мисле и говоре. Монологи су велики обимом и суштином, спој су поезије и философије; диалози нису далеко од монолога, они су прави меѓдани једначења, препирке, јуначког инаћења, оптрог надмудривања које посена као сабља. Према таквим фигурама је и романтика у спеву. Ни романтика катастрофе, ни романтика апoteозе; него романтика

херојског рваша које губи и добија, примиче се чињу и љдмиче од њега, али
 увек зна да народ прости ~~да~~ не може. То је романти~~ка~~ моћних живота у моћна вре-
 менада ~~која~~ се деси да осећања и интелект могу заједнички понети историју народа
 и земље. То је, речју, она романтика без које класике нема. Романти~~ка~~ која се
 храни, како се хранила Ђеговска романтика, класичним менталитетом народа у
 једном класичном времену, и која је снажна по канонима класичних вредности.
 Према томе је онда и дикција ~~за~~ романтике: архаична, линеарна, реторична, ани-
 зији спрезна геометријски чиста у покланију мисли и језичког израза. Чак су и
 лирски пасажи у Ђегововој романтици класично опити ~~загаја~~ ~~кад се~~ ~~Мустај-калија~~,
 у сред дружијих разговора, одједаред занесе својим Стамболом: Oj, стамболе,
земаљско весеље — упо меда, горо од шећера — онда је то класичан акцент, јер
 је свечовечански акцент. Кад сестра Трићева свисне пре него што се удари
 ножем, то није лична катастрофа, то је велики откупај срца целе Црне Горе,
 и патриархалних јуначких народе уопште.

Три врсте монолога у Горском вијенцу прика-
 зују романтику која се држи на канонима класичних вредности. Владика Данило
 је романти~~ка~~ бриге, скепсе предвиђања која долази из мозга. Владика ~~Данило~~
 је такође романтика пессимизма који потиче из моралних осећања: стрепче за дру-
 же, из гњева и ~~и~~ стида због губе у народу, због потурчевака. Такле, романтика
 интелектуалне душе, ~~и~~ Владика је изгубио став и сан због ~~нишчија~~ "мишљења",
 како тачно утврђује његов Црногорец. Владика не тражи одлуку, јер је има, он
 не тражи другу одлуку, јер само једна постоји, он — то је романти~~ка~~ Ђегова
 класичног монолога — он провлачи ~~и~~ одлуку кроз облаке трагичних знака. Кук
 минираће тај романтизам у ~~и~~ реализму једне класичне заповести; Нека иде
борба беспрестана — и у реализму остварења ~~и~~ одлуке. Игуман Стефан је ~~још~~
 романти~~ка~~ мирни мудрачке туге над суровим принципима природе. Игуман Стефан
 је ~~такође~~ романтика горчина свих истине. Али та је романтика од првог крока
 савладана: игуман Стефан је светски ум у Црној Гори, он светску тиранију и
 борбу зна у срђу; он зна да вук на овцу има право; он зна да тиранија на слаба
 човека има право. Он зна попаритет борбе: да је живот ~~сладак и леп~~ је
 горак и ружан у борби. Мед је мед зато што има жучи, а жуч је ~~жуч~~ жуч зато што
 има меда. Угинули јлади Црногорци су услов да се изврши истрага потурица. ~~У~~
~~жуч~~ те крви игуман ~~и~~ весело позива да се врте пецива и налажу бадњаци;
 а у сред тог весеља наређује тишину и слушање опела јунакима од Косова ~~и~~ до
~~тадачаса~~ дана. Романтика игумана Стефана, то је интелигенција у одори романтике,

а то је класика. Војвода Драшко је романтика шале, знатно појачана маскарада друштвног и политичког живота у Млетчима. У слици и у речи има и гротескног, али хумор ^{је} класично чисто са сваким стихом одаје да ~~је то~~ ^{је то поезија а не} реалност, да тако види онај раскошни утанчани, мало натрули живот један примитивни горитак који је у својој земљи навикао на бешамо ~~и~~ трагичну озбиљност у начину живота, а на ~~и~~ лудовање само у интелектуалном спорту шале и дискочише. ~~Гор~~ Ски вијенац је пун шале. У тешком животу и у борбама и пуша шала ^{бректав} смех у брик животу и неволи. Шала Ђеговића је ^{романтичка поезија. Он је} без прфидних елемената сатире и ^и смфлета, мржње и зависти. Шта је, у суштини, шала са поп-мудром који не зна читати, са вештином која лаже; са ~~се~~ Турцима који се прехваљују; са за-^{са злочином} љубљеним јунаком кога и вуку за језик да каже, и чувају да се "не изблеји"; најзад ^{младачким} сашточиши нравима, и, у једном моменту, чак са шалом на личан рачун самога дужда. На тој тачки и дођоше на пробу и Ђеговића шала и мушки строг укус војводе Драшка, али издржаше ~~пробу~~ пробу, за част земље своје, и за част поезије је Горског вијенца. Стихови који кажу збрисаност лима, мекуљавост појаве дужда од ^{духовитости и мере,} шале. Да не бјеше од оног имена — Не шапе му бити од уроха. Е, то је одговор каквим би се подицио Француски салон из осамнаестог века. То је пример класичне шале која је у Горском вијенцу сухо злато.

ХХ

Горски вијенац је поезија која се умом и телом чита. Челек је испије, присвоји, и вишке нема дана у животу да по неком поводу не откупне човеку у срцу или иза чела. Читамо Горски вијенац некада са дивљем израђеног човека од књиге, а некада са лудом љубављу детета које стегне нешто у руке и виче: то не могу никада, никоме дати. Песник Горског вијенца није се питао о књижевном роду свога дела. Он је, по прилогорски, распалио напонске силе у себи, скупио дружину, и пошао на јуриш да нешто освоји своме народу, ономе добу и себи. И у томе је успео некако ^{да} се успева на бојиштима где непрестано "прах гори пред очима", а не како се успева ^{да} теорији књижевности. Али ренето теорије књижевности не престаје да ропоћи око Горског вијенца. Те јесте драма, те није. Те није драма за позорницу театра, али јесте за народну позорницу, под ведрим небом, где бисе сцене ређале са прекидима по програму народног весеља које продужује ^{је} и ^{се} пола ноћи. Тјесте историско сјејалије, те није. Тјесте еп, те није. Тјесте конгломерат народног блага, те није. Тјесте лична поезија, те није. Тјесте фолклорна панорама, те није. И спет испочетка. Горски вијенац јесте све оно што јесте, и није ништа од онога што

није, и тачно је са та два податка Горски вијенац: пламенаписија која крије у себи елементе трајне савремености и зато није ни дефинитивна у себи, ни дефинитивно категорисана. Оно што је Горском вијенцу објективно, и о чему нема дваразна мишљења, то је мисаоност неодољиве снаге, и поетски израз и дикција неодољивог карактера. То осваја на јуриш, то похвљује са славом. Научне анализе могу наставити у смислу истраживања даљих евидентија историских, биографских, етнографских, филолошких. Интерпретација поеме као поетске пелине и појаве остаје поступак субјективан, на основи субјективних искустава.

Субјективно, по љубави, по начину како нас лично мами и заноси Горски вијенац, то је спој једне свечане народне хероике и једне величанствене личне елегије. Једно и друго у класичном смислу: хероика, уз заједницу народа и песника који је сродан народу до истоветности; а елегија као поема строгих рекапитулација спољашњег и унутрашњег ^{и његовог} песника живота, ичега идиличног. Клоунка елегија Црногоријева, то је спољашњи и унутрашњи живот јунакиће још и пред Форумом и судом у дњем свету. Монолог пъкојничких херојских монолог. Његов задатак да слије хероику колектива и елегију личну, био је тежак тежином највише уметности, и теретом живота који је с народом живео сву хероику, а сам собом видео пројекцију те хероике у сферу где се читају и сасвим дружица порекла ствари. Хероику је у његову ^{и његову} нагонска љубав, и његову урођена патриархалност занос за хајдуком Црногоријем. Елегију је напојио интелект који човека гледа као васионску тајну и као неразумљивог мученика на земљи. У једном тренутку бола и страдања његов је себе назвао великомучеником. Датенко буде још теже. Његов је у Кримља зоне у крви и крви донесен идеал слободе и Милошеве правде бранио логичким ланцем у стиховима монолога владике данила; а у своју елегију унео неколико лирских исажа који су царска пурпурна места, царске царске. Навикили смо веровати, или можда однекуда то и знамо да осећаји леже негде у дубини нашег бића, интелект у висини нашег бића. Његов је имао моћ да те две зоне јако приближи, и не само у себи него у фигурама примитивних својих Црногорана у своме спеву. Један исти боећи рећи сваки од тих Црногорана страсно воли живот и борбу у животу и за час прекорачи на поприште апстрактно, на разговор с живијема с мртвима или сам са собом. Скоро сваки виђенији главар у Горском вијенцу интелекту је проглео што је нагонски страстно волео своју земљу: О проклета земља, пропајасе! — у крв си се мени претворила! Његов само најбољи

између осећајне и интелектуалне зоне размак је ~~близак~~ читава пропаст. ~~између~~

Његова није познавао владику Раду, а владика Раде није познавао Његова.^{Мак}

и пешак: Ђорђије Јелаг а кнеза
Ђорски вијенац у и обојина понекад заједно, један од другога далеко
ко. Ђорски вијенац се понекад чита са веселим скандирањем, стих за стихом; а
понекад, као на ивици јаза, застану страх и стих у гру, и тога дана ср не чита
даље. Хероика и елегија.

Његов је био дете, племеник династ ~~иа~~ господар класичне Црне Горе, и од тога му ни Бог није ~~могао~~ могао извадити ни један микрон, нити из крви нити из националног поноса. Црногор ~~и~~ Његов у свему је био као народ. Јуначан, чојевски, праволиниски логичан и горд, и уза ~~се~~ то пристрастан на племенском терену као ма који Црногораш онога доба. ~~Био~~ је плахо амбициозан, страстан телом и душом, осветљив са наглином ~~племеника~~ у припремању освете се пјанио, и мешао праведно са окрутним. Он се ~~разбавао~~ отсеченој глави Ђурчине; он је узео крвну освету за погинуле Петровиће на Ери Грахову; он је познамо подмуклу горштачку веселост од добре пљачке; он је бунтовнике против власти и против себе лично, смртну ~~кажњавао~~ ^(кажњавао), Његове руке ~~мога~~ наха нису смртну казну потписивале, и нику биле време ~~заштити~~ покапане, али су по тим чувено кепим рукама играле понекад првени пеге, и било је места и имена које владика Раде није хтео још једареф да види и чује. Једном речју, ~~он~~ је класичну Црну Гору силином крви волео, њој приписивао славу и јединствени глас у српству, у Русији, и даље у Европи њој, хајдучкој, крвавој проклетој. ~~Он~~ је дошао дан кад је одгоре, из интелекта, сагледао даје дошло време откидаши ~~од~~ старине. Уочио је владика Раде неку временску границу, а песник ^{Весник осмишљен} да треба похитати и ту старију са славом и јадом у поезији сачувати. Владика и Његов започеши заједнички: Његов да ~~племеном~~ пише своју велику поезију, ^{а ведана} владика да сопственим заповестима ~~према~~ помаже процес историје. Почекеши је владику како рече један песник: да убија оно што највише воли; да треби и казнама сатире племенске обичаје; да анатемиш супрове лепоте хајдучког живота. Владика установљава сенат и гвардију, он уводи судове, он одређује по рез и утерује глобе; он изађе из манастира и сазида резиденцију; он пође по свету и учини се Европејаш; он уврну корен теократији и укочи темељац светевој управи. Он поткреса оног као живот му драгог Црногорца, оног њему равног драга Драковића који је јавно или кријом чинио супрове ^{и али} духовите престу. ~~И~~ провиз прописа и наређења, који је, сваки од њих, у цепу свом носио свој устав, и у уставу свега два параграфа: да чини све ~~што~~ хоће, да не чини оно

што му је драга или пуста воља да неће. Владика Раде сам овуди стари живот и адет стари понос и лепоту, и поткрати живот Драгу Драговићу. Он заплака, и он се и зарадова. И онда бујну из крви и из дубине живота поезија, ведра и ћаска у ~~недрамске~~ ^{насаму} ~~фигуре~~ заједно, симбол једне драме времена и драмског начина мишљања и разговора, ^укво ~~Далкан од времена~~ ^{Класични} Грка ^{племени} је чуо. А беше то ~~тако~~ ^{тако} могуће, тако, што се пламени песник — као оно језини светог духа на старим сликама — пламени се песник разделио, и ~~тако~~ ^{тако} не само у владику Данила и игумана Стефана, него у сваку фигуру своје поеме. И ето ~~тако~~ ^{тако} сад кључ: зашто драмска поема није драма², зашто онакви монологи и диалози ни су позориште², зашто сем две личности, нико није распознатљив као индивидуа и психологија упркос мислима и речима класичне вредности². Зашто²? Зато што су ~~тако~~ ^{тако} око три хиљаде стихова један монолог, труба једног хероја, апологија старине једног жрепа, аптеоза Црњај Гори од онога који је ~~зенит~~ ^{бис и биста}.

Није сада тешко уочити и читати свугде по ~~хероји~~ ^{хероји} Горског вијенца и личну елегију песника. Није тешко пратити кроз зборнице црногорца песму о унутрашњем животу Рада Петровића, па владике Рада, па пламеног поета Мегома. Ворба између нагона и интелекта свиреп је бој. Патријархални живот, са оним малим боговима ~~који су~~ ^{који су} кукавице-Дазареве кћери, овна која ~~се~~ ^{се} носи ако се смеје кад блеји; прескочени цефердар; бадњани и ускреова јаја; пулук јејине и пастино гнездо ^{Сладак је тај втикархални живот и горак растанак од њега.} Уздаха има у нади да народ неће дати своје мале богове који чувају старину. Ворба између нагона и интелекта, у старој Катунској нахији, опкољеној пашама — била је свирепија но и где. Владар над хајдучним горштачким племенима по нужности је деспот; а деспотство има своју ~~свест~~ ^{свест} са којом је од великог имена. Али ~~кој~~ ^{кој} у деспоту скочи лична савест песника и грижа савести мислиона; ~~кој~~ ^{кој} се ~~у~~ ^у деспоту слутња и реалност, слутња да је човечји живот само сновиђење⁴ и да нема смисла, и реалност да је пламена поезија толиких великана о том животу пуним смисла, где је борби крај. У Горском вијенцу се још наставила, и окончала генијалним сплетом хероике народа и елегије поета.

Бегом је од двадесет прве своје године почeo да рва за велику уметност. Њочео је са напором мисли да нађe језички израз за своје лично осећање и стање, за оно што га подиже од земље у висине и у просторе, а не да му опити се ни гордошту ни срећом⁵ и нашao је реч "умна крила" и казао њоме суштину своје поезије: мисао која ~~се~~ ^{се} са поетским дахом. ~~И~~ ^И па је

у песмама спеваним по моделу народних песама, али са грађом савремених бојева у Црној Гори тражио језички израз за ретке и ~~како~~ је већ тада веровао, за бесмртне заслуге бораца за слободу и ~~нашао~~ је ~~и он~~ недовољно читани и памћени из пеникови~~х~~ по једним бојевима и јунацима. Па је, јен сасвим млад, доживео и он ~~Хамлет~~ у себи: погледе, кроз Сфингине очи, у тиранску борбу целог света, и ~~који~~ у празну варку ~~жизни~~ живота по једних људи и народи. Па је крај надјачала, и песник стао тражити језички израз за најтеже да ~~осоваре~~ трајаје животу ~~животу~~ покрету, живу речи Црногорца класичних времена који је ~~пуним и сасвим~~ извојевао праве да ~~принесе~~ у бесмртност ~~и његов~~ на начин најтрајнији, да пређе у царство поезије. И ~~нашао~~ је језички израз у класичном менологу од близу три хиљадестихева, у поезији која је фиксирала покрет, сваки темперамент у непрекидности и непрекинутости. Енглески песник ~~који~~ доживео је то пасивно предаје се ~~чаробној~~ чаробној међи од јединог једног пртежа на старој грчкој вази. Становници малог грчког градића принели су жртву, и сад ~~сереске~~, играју, певају, свирају, ~~које~~ младих започели ~~песму~~, баш, који се неће никада довршити, али зато неће никада ни прећи, као што трајне празне ~~стапе~~ ухине градића чији су становници изашли на свечаност и пир. Његов је то исто у далеко већем обиму и значају, активише из ватре једног петпуног емоционалног јединства песника са народом. Збор, врева, покрет, мисли и речи у Горском вијенцу никада се не прекидају. Требови тих дивовских фигура празни су.

Зар језичког израза у Горском вијенцу — ако се настеји на разлагању — може се разлехити, решиме, у темперамент и језичку гениалност, једно и друго и у нареду и у песнику, само, дакако, у разним мерама, и у разним вековима. Отпада ~~који~~ прича о томе како је Ђегон узео све од нареда. Ђегон је сам говерио као и његов наред, само несравњено међу њима, Ђегон је сам имао темперамент свога нареда, само ~~дакако~~ са вековима стварала ~~песме~~ ^{рас} ~~историје~~ ^{запис} песмице ^{драме} и ~~појаме~~ ~~израз~~ у Горском вијенцу може ~~који~~ истовремено менети. Сећа се човек Шекспиревог Пака, оног генијалног малог духа из песничке фантазије Сан Летъе Ноћи, који ~~који~~ све меѓао: Могу истовремено наслеђати краља, и преварити дебелог, добро ухрањеног коња, тако што ћу зарзати као женско ждребче. Ово је слика шаљива, али ми се служимо њеним међним апстрактним смислом, и кажемо: Ђегонов темперамент и језик у Горском вијенцу наслеђава ~~који~~ занеси и у рефлексије вуче ^{изворељко} све прилогорство и српство, и сву свавистику Европе. Ума ли у целом ^{уједно} Горском вијенцу једно идиферентно место, нека чисто

украсна вербаницост.² Нигде. Да ли је прича о Илечићима — Црногорци се и смешују и мисле. да ли је препирка са Турцима — Црногорци и ударе ју и мисле . да ли је густ^и пессимизам мислиона владике или игумана — сви који српски говоре^и и мисле. све врело и пламено и нигде пепела.

Генијалност језичког израза, кад је реч о великим поемама светске вредности, лежи у симболиши. Ствари и појаве пролазе, победе и порази пролазе, симболи остају као свечовечански разимљив графикон суштине ставри и појава, мисли и осећања. Ни разумемо симболе Есхилове, Есхил би разумео симболе владиће Данила, или игумана Стефана, или Мустај-кадије, колико му је Ђегот помогао да бузе у изразу симболичан. Код Ђегота је симболика тачна, оригинална, моћно евокативна. Она је уметничка као у највећих песника. Симболика Ђегове је утмакто сабијена у стил пословице, епиграма, и уметничких анегдота. Међутим, лију се ти симболи као жива река, ако не у сваком стиху, безмalo у сваком двостиху избија симбол, исписује се ватрен параптрајне истине. Скала Ђегове језичког израза иде од шапата до крика, од аргумента до уртика. Младо жито навијај класова — Пређе рока донда ти је жетва — ту има заповест за умирање и има успаванка над херојима који издишу. Крв је људска храна наопака — ту има од тихог женског лелека до грома претње и клетве. Симбол до симбела плету се хероика и елегија; али доминанта је ведра и јуначка јер сљеди ложија исти даје Оса величанствена реалност исказана је низом поетских симбола у Горском вијенцу. Јаче не што би могла бити посведочена у драми за позорницу. Црногорци многавремена, баш као ни ки-хев песник, нису могли бити ни срећни, ни весели људи. Драма, са радњама, са личним животима, не би то могла занемарити. Могла је поезија, сва уткана у речи, ритам, симболе. Она је дала Црногорца који је у сред мрачног и тешког свог живота волео светлу и лепу фигуру хероја, волео лепоту таких момената у делу и у тих врзима у речи. Имали су вид и слух за лепоту. Горски вијенац лепотом покрио сваки живот класичне Црне Горе. Горски вијенац је победа над трагичном егзистенцијом народа и господара тадашње Црне Горе. Кроз симболе те поење читамо, и разумемо: да народ није признао трагичност за своју судбину, него само зато динамички елемент херојства.

Горски вијенац При крају, треба и самом Горском вијенцу, дати симбол. То био један тренутак у духовном животу свеукупног српства кад је човеку једном било могућно да постигне савршенство. У том моменту, и на тачни

савршенства поетског језичког израза. Егоп је био ~~непламени~~^{само} него идеални поет. Симбол за његову поезију у Горском вијенцу те је она трострука диадема о којој пева Џиндар у једној од својих Немејских ода: слонова кост, злато, кора.
Концепција горског вијенца, то је разум и труде разум у голу, тврду кост. Стих је тежак као злато. Снага је граната и пурпурна као кора.

Сисујра Садуљић